

جایگاه بازسازی بافت فرسوده در نیل به شهر امن اسلامی

کاووس شهری^۱، احسان رضانی گلوجه^۲، فرشته نمدی آبگرم^۳ *

1- دکتری معماری، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی ارومیه، kavosshahri@gmail.com

2- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد ارومیه، واحد علوم تحقیقات، ehsan.ramazani006@gmail.com

3- کارشناس معماری، دانشگاه ارومیه، khato.khak@yahoo.com

چکیده

بافت های تاریخی شهری اغلب هسته ی اولیه شکل گیری شهرها و در برگیرنده ی عناصر ارزشمند تاریخی - معماری و بازگو کننده ی هویت هر شهر و مردم آن می باشند. متأسفانه اغلب این بافت ها امروزه بر اثر فرسودگی دچار مشکلات عدیده ای شده اند که از آن جمله می توان به نبود امنیت اشاره کرد. این در حالی است که امنیت جزء اصلی ترین نیازهای انسان و یکی از ویژگی های اصلی شهر اصیل اسلامی است که دین مبین اسلام از جنبه های مختلف آن را مورد توجه قرار داده است و شهر اصیل اسلامی را مکان تجلی ایمنی انسان دانسته است. از آنجایی که اسلام دینی برای همه ی ابعاد زندگی بشر و تمامی زمان ها و مکان هاست، از ارائه تعالیم در باب معماری و شهرسازی فروگذار نکرده، تعالیمی که حتی در عصر معاصر نیز نجات بخش بشر است، زیرا نقش کالبد شهری و معماری آن در رفتار و شخصیت ساکنان آن غیر قابل انکار است. به نظر می رسد که با بازسازی بافت های فرسوده بر اساس تعالیم و اصول شهرسازی و معماری ایرانی اسلامی بتوان حس تعلق و هویت را به این محلات بازگرداند تا از این طریق امنیت روانی و اجتماعی برقرار کرد. مقاله پیش رو با روش توصیفی-تحلیلی با رویکردی استدلالی به بررسی موضوع پرداخته و ضمن شناسایی عوامل مخل امنیت در بافت های فرسوده سعی در ارائه راهکارهایی منطبق بر اصول شهرسازی اسلامی در جهت نیل به محلاتی امن کرده است.

واژه های کلیدی: بافت فرسوده، شهر اسلامی، امنیت، بازسازی شهری، هویت.

مقدمه

امنیت مهم ترین گمشده ی انسان امروزی است که برای یافتن آن چشم امید به هر سو می دواند. چنان چه افزایش روز افزون آمار قتل ها و جنایت ها، دزدی ها، تجاوز به عنف و هزاران نوع جرم و جنایت فردی و اجتماعی دیگر بهترین و روشن ترین دلیل این مدعاست. اهمیت وجود امنیت در زندگی اجتماعی تا حدی است که برخی از متفکران اجتماعی در تعاریف خود کلمه ی امنیت را مترادف با سلامتی به کار گرفته اند و وجود آن را ضامن بقا و پایداری جامعه سالم دانسته اند.

امروزه بافت های فرسوده شهری که یادگار تاریخ و هویت مردم شهر هستند، به علت فراموشی از سوی مسئولین و عدم مطابقت با خواسته های ساکنین زمان حال، تبدیل به مکان هایی مستعد انواع جرم و دارای کیفیت فضایی و اجتماعی بسیار پایین شده اند، زیرا این محلات به علت عدم پاسخگویی مناسب به نیاز ساکنین خود از طرف آن ها ترک شده و مقصد مهاجرین غیر بومی گشته اند که هیچ گونه تعلق خاطر و هویتی نسبت به این محلات ندارند. از طرف دیگر فاصله ایجاد شده ما بین این محلات و محلات جدید شهری نوعی ترد شدگی از جانب مردمان شهر را رقم زده است. این در حالی است که همین محلات دارای پتانسیل بسیار زیاد در زمینه های گردشگری، تجاری، تاریخی بوده و با بازسازی مناسب می توانند دیگر بار تبدیل به قلب تپنده شهر گردند.

معماری و شهرسازی اسلامی نقشی مهم در تاریخ معماری و شهرسازی ایرانی داشته، به گونه ای که محلات تاریخی شهرها ی معاصر در بردارنده صفات و ویژگی های شهر اصیل اسلامی اند. بسیار به جاست که در بازسازی بافت فرسوده شهری سعی در ایجاد پیوندی دوباره با معماری و شهرسازی اسلامی گردد زیرا مبانی شهر اسلامی جزئی از هویت و تاریخ این ملت است و از آنجایی که اسلام نجات دهنده انسان است مبانی شهر اصیل اسلامی نیز سوق دهنده به سوی شهری خواهد بود که هدایتگر انسان به سوی سعادت است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی با رویکردی استدلالی، با استفاده از منابع و اسناد موجود کتابخانه ای تهیه گردیده است.

بیان مسئله

همان گونه که ارزش ها و باورهای مردم در یک جامعه بر نوع معماری و شهرسازی آن تاثیر دارد، کالبد شهری موجود نیز هدایت گر افراد به سوی نوع خاصی از رفتار و تفکر خواهد بود. در کشوری که اسلام و تفکرات اسلامی تشکیل دهنده ی افکار و هویت مردم آن است بسیار به جاست که کالبد موجود در شهر نیز بر پایه اصول و مبانی اسلام باشد، همان گونه که بعد از ورود دین اسلام به ایران با ورود نوع خاصی از تفکرات و ارزش ها و ترکیب آن ها با معماری غنی ایرانی نوعی جدید از مبانی و روش ها وارد کالبد شهری شد و قسمتی از اعتقاد و هویت مردم را تشکیل داد.

امروزه نیز این وظیفه معمار و شهرساز است تا با شرایط و ویژگی ها، و مهم تر از همه نیاز های انسان عصر حال، که باز هم هویت و عقیده ای ایرانی اسلامی دارد پیوندی دوباره با معماری و شهرسازی اسلامی برقرار کند. بی شک در بازسازی بافت فرسوده شهری که دربر دارنده ی مبانی شهر اسلامی ست، باید سعی در عمیق تر کردن هرچه بیش تر این پیوند کرد تا ضمن مرتفع کردن مشکلات بافت فرسوده، هویت و تعلق خاطر دوباره به مردمان آن باز گرداند، زیرا همین تعلق خاطر به مکان موجب ایجاد احساس وظیفه نسبت به محل شده و خود ضامن تامین امنیت اجتماعی است همان گونه که در گذشته نیز مردم هر محل حافظ محله خود بودند بی نیاز از هرگونه سرباز و پلیسی.

ضرورت تحقیق

بافت قدیم در شهرهای ایران، در بر دارنده ارزنده ترین آثار تاریخی و فرهنگی است که امروزه به علت مشکلات عدیده ای که این محلات دچار هستند محل سکونت افراد تهی دست شهری یا مهاجرین شده است. این در حالی است که در صورت برطرف شدن این مشکلات این محلات تبدیل به مکانهایی خواهند شد که دارای پتانسیل بالای گردشگری، فرهنگی، تجاری اند. از طرفی تبدیل به محل زندگی مردم اصیل شهر که دارای حس تعلق به آن شهرند خواهد شد. نبود امنیت یکی از مهم ترین معضلات موجود در این بافت هاست این در حالی است که یکی از مسائل مهم دنیای امروز توجه به ایمنی و آرامش است از طرفی ایمنی و آرامش جز با ایجاد امنیت در سطح وسیع شهری و در بخش جزئی تر آن یعنی محلات محقق نمی گردد.

1-شهر

به طور اجمال شهر به عنوان تجلی گاه ارزش ها و معاییر فرهنگی و شکل گرفته بر پایه آرمان ها و اصول جهان بینی اهل خویش، معانی و ارزش هایی را به انسان القا می نماید که همین ارتباط محیط و انسان را نیز می توان به عنوان جنبه ای از حیات تلقی نمود. در واقع انسان با قرار گرفتن در فضای شهر و تماس با آن علاوه بر ظواهر ملموس و مشهود مادی، معنایی را ادراک می کند که این ادراک بسته به زمینه فرهنگی و حیات انسان شامل درجات متفاوتی می باشد[1]

2-بافت شهری

بافت گسترده ای هم پیوند است که از بناها ، راهها ، مجموعه ها ، فضاها ، تاسیسات و تجهیزات شهری ویا ترکیبی از آنها تشکیل شده است. انواع بافت را می توان این گونه تقسیم بندی کرد:

الف - بافت های دارای میراث فرهنگی

ب - بافت های شهری (فاقد میراث فرهنگی)

ج - بافت های حاشیه ای (سکونتگاههای غیررسمی) تقسیم می گردند .

الف - بافت های دارای میراث های شهری

بافت های دارای میراث های شهری بافت هایی هستند که دربرگیرنده آثار بجای مانده از گذشته و جایگزین ناپذیری هستند که می توانند در آگاهی جوامع از ارزشهای فرهنگی و گذشته خود کمک کند . حفظ آنها علاوه بر، برانگیختن غرور ملی و ایجاد حس هویت ، بر کیفیت زندگی نیز می افزاید . این آثار که به یکی از سه دوره باستان ، دوره تاریخی و یا معاصر تعلق دارد ، یا به ثبت آثار ملی رسیده اند و یا درلیست میراث های با ارزش سازمان میراث فرهنگی وگردشگری قرار می گیرند.

ب - بافت های شهری (فاقد میراث شهری)

بافت های شهری (فاقد میراث شهری) بافت هایی هستند که درمحدوده قانونی قرار دارند ، دارای مالکیت رسمی وقانونی اند . اما از نظر برخورداری از ایمنی ، استحکام وخدمات شهری دچار کمبود هستند .

ج - بافت های حاشیه ای (سکونتگاههای غیررسمی)

بافت های حاشیه ای (سکونتگاههای غیررسمی) ، بافتهایی هستند که بیشتر درحاشیه شهرها وکلان شهرهای کشور قراردارند و خارج ازبرنامه رسمی توسعه شکل گرفته اند. ساکنین این بافت ها را گروه های کم درآمد ومهاجران روستایی وتهیدست شهری تشکیل می دهند . این بافت های خودرو که با سرعت ساخته شده اند فاقد ایمنی ، استحکام ، امنیت اجتماعی ، خدمات و زیرساخت های شهری می باشند[2].

3- بافت فرسوده شهری

فرسودگی شهر را می توان به مفهوم تنزیل شرایط اجتماعی، اقتصادی و کالبدی بافت شهری دانست. هنگامی که در محدوده ای از شهر، حیات آن به هر علتی رو به رکود می رود، بافت شهری آن محدوده در روند فرسودگی قرار می گیرد [3]. همچنین در تعریفی دیگر چنین آمده است: بافت های فرسوده شهری بافت هایی هستند که در محدوده قانونی شهرها قرار گرفته اند، دارای مالکیت رسمی و قانونی اند، اما از نظر برخورداری از ایمنی، استحکام، و خدمات شهری دچار کمبود هستند [4].

4- امنیت

در فرهنگ های لغت، در امان بودن، آرامش و آسودگی، حفاظت در مقابل خطر (امنیت عینی و مادی)، احساس آزادی از ترس و احساس ایمنی (ذهنی و روانی) و رهایی از تردید و اعتماد به دریافت های شخصی می باشد [5].
به عبارتی واژه ((امنیت)) به مفهوم رفع تهدیدات خطر، ترس و تردید و احساس ایمنی و آرامش، تعریف مبهمی می باشد که بیش تر مناسب سطح فردی است و علاوه بر این امنیت و احساس امنیت، دو مقوله ی در هم تنیده، ولی جدا از هم هستند چرا که ممکن است امنیت در واقع وجود داشته باشد ولیکن امنیت واقعی وجود نداشته باشد [6].
امنیت و ایمنی مقدم تر از بسیاری از نیازهای اولیه همچون خوراک و پوشاک و... مطرح شده است. باید دانست که موضوع ((امنیت)) از جمله موضوعاتی است که دارای اقسام گوناگون و متنوع است، اما در یک تقسیم بندی کلی امنیت را می توان به دو نوع ((امنیت فردی)) و ((امنیت اجتماعی)) تقسیم نمود. البته نا گفته نماند که این دو گرچه از نظر ظاهر دو حوزه جدا از یکدیگر می باشند ولی در حقیقت ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند.

4-1 امنیت گم شده بافت فرسوده شهری

علاوه بر مشکلات عدیده ی، خدماتی، اقتصادی، فرهنگی و ... عدم وجود امنیت یکی از اساسی ترین مشکلات موجود در بافت فرسوده شهری است. عدم وجود امنیت علاوه بر بعد فیزیکی، که شامل نداشتن استحکام کافی ساختمان های موجود در برابر زلزله است، در بعد اجتماعی نیز قابل تامل است. وجود شبکه معابر تنگ، نفوذ پذیری کم آن ها، عدم برخورداری از سلسله مراتب دسترسی، سکنی گزیدن افراد مهاجر غیر بومی، وجود فضاهای متروک و رها شده همه و همه امنیت مردمان این محلات را بهم زده که نتیجه ای جز عدم آرامش و افزایش انواع جرم نخواهد داشت.

4-2 جایگاه امنیت در اسلام

از نظر قرآن امنیت اجتماعی از نعمت های بزرگ خداوند به هر جامعه ای است و جامعه ای که از چنین نعمتی برخوردار است باید همواره شکرگزار خداوند باشد که از چنین خیر بزرگی برخوردار است وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (نحل 112) اهمیت و ارزش امنیت اجتماعی است که حضرت ابراهیم (ع) را وادار می سازد تا برای ایجاد چنین امنیتی در مکه حتی برای غیراهل ایمن، دعا کند. وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ (بقره 126).
در همین راستا می توان به مطلوب بودن امنیت اجتماعی در جوامع اشاره کرد که حضرت یوسف (ع) در هنگام پناه دادن خانواده خویش در مصر به آنان یادآور می شود که اگر وارد مصر شوید ان شاء الله در امنیت قرار خواهید گرفت. فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أَوَى

إِلَيْهِ أُبَوِّئُهُ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ (يوسف 99) اصولاً آن چه دغدغه اصلی حضرت یعقوب (ع) و حضرت یوسف (ع) بوده، مشکل امنیت انسانی است که شامل همه انواع و اقسام امنیت (ماده 2 و قصص 57 و عنکبوت 67) بوده که امنیت اجتماعی در درجه نخست اولویت قرار دارد. از این رو حضرت یوسف (ع) امنیت آل یعقوب (ع) را در مصر تضمین می کند.

خداوند در آیات 94 تا 98 کهف امنیت اجتماعی را تبلور رحمت و مظهر مهر الهی دانسته است. بنابراین هر جامعه ای که از امنیت انسانی برخوردار نباشد از رحمت و مهر الهی دور افتاده و از سلامت برخوردار نیست. هرگونه ناامنی راه ها و لَآ تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُوتُهَا عِوَجًا (اعراف 85 و 86) و محیط مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا (آل عمران 96 و 97 بقره 191) می تواند امنیت روانی جامعه را مختل کند که نتیجه ای جز فروپاشی درونی جامعه نخواهد داشت.

5- شهر اسلامی

هنگامی می توان صفت ((اسلامی)) را بر شی و پدیده ای- از جمله بر شهر و معماری- نهاد که آن شی و پدیده بر اساس تعالیم اسلامی بنا نهاده شده باشد [7]. بر اساس این تعریف شهری را می توان شهر اسلامی نام نهاد که بر اساس آیات کلام کلام الهی بنا نهاده شده باشد و این تجلی آیات نه تنها در کالبد شهر بلکه در روح شهر و راه و روشی که ساکنانش را به آن دعوت می کند نیز باید دیده شود. شهر اسلامی اصیل توسط افرادی مسلمان که شهر را بر اساس اصول و اندیشه های اسلامی بنا کرده اند، کالبد و کاربری شهر نیز هدایتگر افراد به سوی کمال و سعادت اسلامی است. یعنی شهری است که بتوان تمام اصول و دستورات اسلامی را بر طبق کلام الهی اجرا نمود و این نه به صورت اجبار بلکه خود شهر هدایت کننده به این مسیر خواهد بود.

5-1 امنیت در شهر اسلامی

بنا به آیه و اذ قال ابراهیم رب اجعل هذا البلد آمنا (ابراهیم 35). حضرت ابراهیم (ع) هنگام بنا نهادن کعبه به این نیاز فطری توجه کرد و در نخستین دعایی که در این سرزمین از خداوند نمود، درخواست تضمین و تأمین امنیت بود. او از خداوند خواست که آن سرزمین را از نعمت امنیت برخوردار سازد تا سرزمین مکه را که آن روز سرزمین خشک و بی آب و علف بوده، حرمی امن برای او و فرزندانش قرار دهد تا مرکز ثقلی برای دین خدا و رابطه ای زمینی و مادی بین مردم و پروردگارشان باشد و همه برای عبادت خدا به آنجا روی آورند. شهر مکه و کعبه، امن ترین و مقدس ترین مکان در روی زمین تلقی می گردد و از دو بعد دارای امنیت است: الف- بعد تکوینی؛ در طول تاریخ دچار کمترین ناامنی و تغییر ساختاری گشته است. ب- بعد تشریحی؛ تمام موجوداتی که به کعبه پناه می برند، از تعدی و تجاوز در امان می باشند، چنان که پیامبر اکرم (ص) نیز در زمان فتح مکه به این مسئله توجه داشت.

همچنین آیات دیگری که می توان به آن اشاره کرد آیه 112 سوره ی نحل است: « وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ». « خداوند (برای آنان که کفران نعمت می کنند ، داستان) مردمان شهری را مثل می زند که در امن و امان بسر می بردند و از هر طرف روزیشان به گونه فراوان به سوبشان سرازیر می شد ، اما آنان کفران نعمت خدا کردند ، و خداوند به خاطر کاری که انجام دادند ، گرسنگی و هراس را بدیشان چشانید (و نعمتها را از ایشان سلب گردانید و بلاها بدانان رسانید)».

علاوه بر آیات کلام الهی در احادیث معصومین (ع) نیز به مسئله ی امنیت و اهمیت آن در زندگی فردی و اجتماعی اشاره شده است از آن جمله می توان به این حدیث از امام علی (ع) اشاره کرد: ((بدترین جا برای سکونت جایی است که ساکنین در آن امنیت نداشته باشند)) [8].

همچنین امام صادق (ع) در حدیثی در این باره فرموده اند: ((سه چیز است که عموم مردم به آن نیازمندند: امنیت، عدالت و فراوانی نعمت)) [9].

علاوه بر همه ی این آیات و احادیث احساس امنیت از خصایص مومن شمرده شده و وطنی که امنیت ندارد بی ارزش قلمداد شده است. فلسفه ی سلام دادن در دیدار مومنین نیز بر اساس امنیت است، زیرا اللقاء سلام در واقع ایمن ساختن کسی است که بر او سلام شده است، ایمنی از تعدی بر او و ایمنی از لگدکوب شدن حریت فطری انسان که به او بخشیده شده. اولین چیزی که یک اجتماع تعاونی بین افراد خود لازم دارد این است که هر فرد در جان و مال و عرض خود، و هرچه برگشت به این سه مطلب داشته باشد، از دست دیگران در امان باشد [10].

5-1-1 ویژگی کالبدی شهر امن اسلامی

ویژگی های کالبدی شهر اسلامی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- شبکه های متحدالمرکز

- مسجد به عنوان مرکز شهر و فضایی چند کاربردی به علت اهمیت بعد معنوی انسان و شهر

- حرمت ساختن بناهای مرتفع (به منظور حفظ امنیت روانی افراد در طبقات مختلف اجتماعی و عدم مغلوبیت انسان در برابر عظمت آن)

- مجاورت بازار و مسجد و حمام و... به منظور همجواری کاربری ها و ایجاد شهر 24 ساعته ایمن

- توسعه فضای سبز به عنوان یک فاکتور تاثیرگذار در آرامش روانی

- استفاده از مصالح بومی یکدست برای مناطق مسکونی به منظور جلوگیری از تجمل گرایی و برتری جویی، به طوری که تزئینات

فقط در مساجد و بناهای عمومی پذیرفته است

- اهمیت بخشیدن به حس زیبایی.

قرآن کریم فقط به ویژگی های کالبدی مکان های اجتماعی بسنده نکرده بلکه اشاراتی چند به خصوصیات معنوی یک فضای ایمن اجتماعی داشته است. واژه ایمن یکی از ویژگی های اصلی فضاهای اجتماعی بیان شده است که به معنای امنیت، صلح و اطمینان خاطر است، ایمان و مومن نیز از همین ریشه اند. شهر ایمن شهری ست که انسان در آن آرامش دارد.

ساخت شهر باید چنان باشد که مردم بتوانند به احکام واجب خود به راحتی عمل کنند و از محرمات بپرهیزند. همچنین در شهر اسلامی باید عمل به مستحبات آسان و عمل به مکروه دشوار باشد [11].

امنیت اجتماعی، امنیت در مقابل تهاجم بیگانه، امنیت در مقابل بلایای طبیعی، امنیت در مقابل عوارض فعالیت های انسان (انواع آلودگی های محیطی، صوتی و بصری)، امنیت در مقابل وسوس شیطانی و مصرف گرایی و رقابت های مادی، امنیت روانی در مقابل ساخته های انسانی، امنیت ضعفا در برابر اقویا (به طورر مثال امنیت پیاده در مقابل سواره) [12]. می توان به طور کلی گفت شهر اسلامی زمینه آزار دیدن و آزار رساندن را از بین می برد.

یکی دیگر از مسائل مطرح شده در قرآن کریم در باب امنیت احترام و حقوق همسایگان است. به طور کلی هر عملی که باعث آزار یا ضرر رساندن به همسایه باشد نهی شده است. از آن جمله می توان به رعایت حریم، ارتفاع، مصالح مورد استفاده، ابعاد باز شو ها و ... اشاره کرد. روایات دینی حرمت همسایه را مانند خون او در نظر گرفته اند. همین طور اسلام روش های مناسب در رعایت حقوق همسایگان را سبب آبادی شهر می داند ((خوب همسایه داری سبب آبادی شهرها و درازی عمرها می شود)) [13]. توجه اسلام به همسایه و محله برای تقویت انسجام اجتماعی است و این نیز آشکار است که انسجام و همبستگی اجتماعی بیش از هر مورد دیگر ضامن امنیت و آرامش در محله و شهر است.

یکی دیگر از ویژگی های فضای شهری ایمن از نظر قرآن وجود همبستگی و تعامل بین شهروندان است. قرآن کریم شهر را محل تجمع مسلمانان برای انجام امور مشترک و وحدت آفرین و همچنین محلی برای دفاع از سرحدات اسلامی می داند. طراحی اماکن عمومی به گونه ای که زنان احساس آرامش و امنیت کرده و کودکان و پیران به سهولت عبور کنند. عدالت اجتماعی در نگاه اسلام که پایه و اساس دین است به معنای برابری در فرصت ها و امنیت است.

6- بازسازی و امنیت

بافت های فرسوده شهری به دلیل عدم توجه به الزامات کالبدی، اقتصادی، اجتماعی با از بین رفتن حس تعلق در این بافت ها، زمینه های مناسب برای آسیب های اجتماعی را فراهم آورده اند. یکی از اهداف اساسی در معماری ابنیه، حفظ ایمنی و آرامش است که از طریق گسترش دسترسی پذیری و امنیت کالبدی حس می شود. بر این اساس معماری باید محیط های انسان ساخت شهری را بدان گونه طراحی کند که از پتانسیل جرم خیزی را از بین ببرد. این امر می رساند که از طریق طراحی می توان امنیت و قلمروهای انسانی را در حوزه قلمروهای شخصیتی فراهم کرد [14].

امکانات و ساختار بافت های فرسوده شهری قادر به تامین آرامش و امنیت شهروندان نیست و فرسایش آن ها را به محیط هایی با آسیب های اجتماعی بالا تبدیل کرده است. با توجه به مشکلات یاد شده زمانی می توانیم ادعا کنیم که فرآیند بازسازی بافت فرسوده شهری به درستی اجرا شده که امنیت کامل را برای کاربران داخل بافت فراهم کنیم.

عوامل مخل امنیت در بافت فرسوده را می توان به صورت زیر شمرد که در بازسازی باید مورد توجه قرار گیرند:

1-عدم وجود امنیت کلبدی ساختمان ها

2-عدم وجود دسترسی های مناسب

3-وجود فضاهای غیر قابل دفاع

4-عدم وجود فضاهای جمعی مناسب

5-نبود فضای همسایگی مناسب

6-نبود اختلاط کاربری مناسب

7-نبود امنیت بصری

8-آلودگی محیطی

9-نبود فضای سبز مناسب

6-1 عدم وجود امنیت کلبدی ساختمان ها

زلزله شاید بزرگترین تهدید باشد، با توجه به وقوع زمین لرزه های متوالی در کشور که همواره خرابی های زیادی به همراه داشته است. اما در کنار زلزله مشکلاتی چون امکان ریزش بنا در اثر نا مقاوم بودن بنا، زشت شدن چهره شهر و ... غیر قابل چشم پوشی است. همه ی این مشکلات شمرده شده به دلیل عدم توجه به ساخت و ساز مقاوم و علوم مهندسی سازه است. یکی از وظایف نوسازی بافت فرسوده بخشیدن هرچه بیش تر امنیت کالبدی در برابر چنین خطرات احتمالی است.

6-2 عدم وجود دسترسی های مناسب

یکی از عواملی که موجب ارتقاء امنیت فیزیکی و روانی فضا می گردد کیفیت شبکه معابر و پوشش آن برای شخص پیاده و سواره می باشد. پیاده راه ها، محل حضور همه ی شهروندان، مشارکت آن ها در زندگی جمعی شان است. جین جاکوبز معتقد است که حفظ امنیت شهر وظیفه اساسی خیابان ها و پیاده راه های یک شهر است. با گسترش روند شهری و نیاز روز افزون جمعیت

شهری به استفاده از اتومبیل و وسایل نقلیه، بافت های فرسوده شهری که بر اساس شرایط زندگی گذشته دارای گذر ها و معابری کم عرض بوده اند، قادر به پاسخگویی به نیازهای جامعه امروز چه در سطح سواره و چه در سطح پیاده، نیستند. بنابراین عرض کم و نا مطلوبی گذرها امنیت و رفاه ساکنان محلی را به خطر می اندازد. این مسئله به خصوص در هنگام بروز بلا یا و حوادثی که نیاز به کمک رسانی و خدمات رسانی سریع دارد بسیار ملموس است که در بازسازی بافت ها باید مد نظر قرار گیرد.

6-3 فضاهای غیر قابل دفاع

فضاهای غیر قابل دفاع فضاهایی هستند که نمایانی کم، سطوح کف رو، کنج ها را شامل می شوند [15]. این فضاها ضمن القاء حس نا امنی به کاربر، در بیش تر مواقع شرایط مساعدی برای اهداف و رفتار بزهکاران را فراهم می کنند که بایید سعی در حذف این نوع فضاها گردد.

6-4 نبود فضاهای جمعی مناسب

حضور فعال مردم در شهر از عوامل افزایش امنیت در فضای شهری است. تسلط و دیدن فضا و دیده شدن توسط مردم، موجب ایجاد حس ایمنی است چرا که تجمع گروهی از مردم محیطی امن ایجاد می کند که موجب عدم ترغیب به جرم و جنایت می شود [16]. نبود فضاهای اجتماعی مناسب نظیر پارک ها، فرهنگسراها و ... و یا کیفیت نا مناسب آن ها در صورت وجود، حضور مردم را در سطح این محلات کم رنگ کرده و این بافت ها را تبدیل به مکان هایی جرم خیز کرده است.

6-5 نبود فضای همسایگی مناسب

بر اساس تحقیقات انجام گرفته در حوزه جامعه شناسی شهری یکی از عوامل اساسی در ارتقاء احساس امنیت ساکنین در سکونت گاههای شهری روابط همسایگی مطلوب است. امروزه بافت های فرسوده شهری به دلیل خروج مردمانی که روزی هم کف و هم فرهنگ بوده و احساس تعلق عمیقی به محله خود داشتند، و جایگزین شدن افراد مهاجر جدید که هیچ سنخیت فرهنگی و هویتی با یکدیگر ندارند، موجب کاهش روابط همسایگی مطلوب گذشته شده است. به دلیل همین کاهش حس تعلق به محله احساس امنیت نیز در افراد کاهش یافته این در صورتی است که با بازگرداندن کیفیت مطلوب به بافت فرسوده می توان از مهاجرت مردمان اصیل آن جلوگیری کرد.

6-6 عدم وجود اختلاط کاربری ها

ترکیب برخی کاربری ها نظیر فروشگاه ها، ادارات، منازل مسکونی در محل، موجب حضور بیش تر قشرهای مختلف در زمان های مختلف می شود. همچنین خلوتی و انزوای فضایی که یکی از عوامل ایجاد ترس است و فرصتی برای مجرمان، را از بین می برد. و در نهایت سرزندگی را به فضای شهری به ارمغان می آورد. بافت های فرسوده شهری به علت طرد شدگی و یا قرار گرفتن در طبقه پایین جامعه، فاقد چنین ترکیبی در بافت خود هستند این در حالی است که در گذشته قلب تپنده شهر بودند که باید در بازسازی این محلات مد نظر قرار گرفته شود.

6-7 امنیت بصری

با اندکی تامل و با گشتی کوتاه در محلات فرسوده شهری در می یابیم که یکی از مشکلات اساسی موجود در این بافت نبود امنیت بصری در این محلات است که با هدایت و کنترل آن می توان سعی در القای هرچه بیش تر آرامش و امنیت بصری کرد. از جمله عوامل مخل امنیت بصری موارد زیر را می توان نام برد:

- اغتشاش بصری نماها، احجام و عناصر
- آلودگی رنگ، با توجه به نقش رنگ در القای حس امنیت و آرامش
- وجود نمادها و المانهای آزار دهنده
- فقدان روشنایی مناسب و نبود دید کافی در شب

6-8 آلودگی محیط

نبود مکانهای مناسب جمعآوری زبالهها، وجود ساختمانهای مخروبه و رها شده همگی از جمله عوامل مخمل ایمنی انسان در برابر انواع بیماریهای جسمی و روحی است که باید مورد توجه قرار گیرد.

6-9 نبود فضای سبز مناسب

فضای سبز شهری به دلیل زنده بودن، تنوع شکل و رنگ، امکان تغییر و تحول مستمر مکان و زمان، زیبایی و پویایی، دارای نقش ویژه ای است. گیاهان عامل طراوت و شادابی محیط هستند. حفظ مطلوبیت و زیبایی طبیعی و نوع پوشش گیاهی فضاهای عمومی شهری می تواند در میزان امنیت فضاها موثر باشد. در بازسازی محلات ضمن حفظ درختان و گاهی باغها ی موجود، سعی در ایجاد فضای سبز مناسب گردد.

7- چه باید کرد؟

اسلام به عنوان دینی کامل در تمامی عرصهها پاسخهای مناسبی برای رفع معضلات و خلق فضاهای انسانی داشته و دارد. و این حکایت از فرا زمانی مبانی اسلام می کند. در این بخش با توجه به عوامل مخمل امنیت در بافتهای فرسوده شهری که در قسمتهای قبلی اشاره شد، سعی در ارائه راهکارهایی بر پایه و اساس مبانی و تفکر اسلامی می کنیم:

- دین اسلام ضمن برشمردن ویژگیهای کالبدی مسکن مومن، آن را محل آرامش مومن معرفی کرده و ضمن سفارش به امنیت معنوی، تاکید به امنیت مومن در مسکن به لحاظ کالبدی کرده است، به عبارت دیگر یکی از ویژگیهای محل زندگی مومن مقاوم بودن آن در برابر خطرات طبیعی از جمله زلزله و استفاده از مواد و مصالح مناسب است. با توجه به این موضوع، در بحث بازسازی بافت فرسوده توجه به مقاوم سازی بر اساس اصول مهندسی الزامی است.

- طراحی اماکن عمومی به گونه ای که زنان احساس آرامش و امنیت کرده و کودکان و پیران به سهولت عبور و مرور کنند از سفارشات اکید دین اسلام است. با توجه به مشکلات بر شمرده در ارتباط با شبکه دسترسی در بافتهای فرسوده، به جاست که در بازسازی این بافتها با در نظر گرفتن شرایط زندگی شهری حاضر دسترسیهایی مناسب طراحی کرد تا ضمن برطرف کردن نیازهای زندگی ماشینی امروز، امنیت و آرامش خاطر را برای افراد پیاده و همه ی اقشار جامعه فراهم آورد. طراحی پیاده رویهای مناسب، استفاده از روشنایی مناسب شهری، از بین بردن کنجها، خرابهها همگی را می توان از عوامل افزایش امنیت شمرد.

- یکی دیگر از مسائل مطرح شده در قرآن کریم در باب امنیت احترام و حقوق همسایگان است. به طور کلی هر عملی که باعث آزار یا ضرر رساندن به همسایه باشد نهی شده است. از آن جمله می توان به رعایت حریم، ارتفاع، مصالح مورد استفاده، ابعاد بازشوها و ... را نام برد. تاکید اسلام به حقوق همسایگی ضمن افزایش تعامل مثبت در محلات، یکی از اساسیترین روشها برای افزایش انسجام در محله است. همان طور که ذکر شد وجود انسجام در محله موجب افزایش حس تعلق و هویت می گردد که خود راهی برای کنترل وقوع جرم از طرف ساکنان محله است. همه ی موارد ذکر شده در باب حقوق همسایگی در اسلام باید در بازسازی بافتهای قدیمی مورد توجه قرار گیرد تا ضمن بازگشت به کیفیات فرهنگی دینی گذشته فضایی صمیمی و امن را فراهم کرد.

- یکی دیگر از ویژگی های فضای شهری ایمن از نظر قرآن وجود همبستگی و تعامل بین شهروندان است. قرآن کریم شهر را محل تجمع مسلمانان برای انجام امور مشترک و وحدت آفرین و همچنین محلی برای دفاع از سرحدات اسلامی می داند. با توجه به این موضوع ایجاد فضای جمعی مناسب نظیر مساجد، فرهنگسراها، کانون جوانان، فضاهای ورزشی، پارک ها، مراکز محلی با مبلمان شهری مناسب جزء الزامات شهر اصیل اسلامی است که در بازسازی بافت فرسوده باید به کار گرفته شود.

- یکی از ویژگی های شهر اسلامی وجود بازارها به عنوان مرکز داد و ستد و قرار گرفتن مساجد، حمام ها، کاروانسراها و ... در کنار آن به عنوان نمادی از اختلاط کاربری های مختلف است که امروزه نیز با توجه با بیان شدن اصل اختلاط کاربری ها و شهرهای شبانه روزی به عنوان یکی از عوامل ارتقاء امنیت شهری، با ایجاد فضایی کاربری های متفاوت نظیر مسکونی، تجاری، فرهنگی و ... در محلات فرسوده شهری به ارتقاء امنیت آن کمک کرد.

- درخت نماد آبادانی و شاخص سرسبزی و خرمی، و مظهر زندگی، و باعث لطافت هوا و موجب آسایش و رفاه انسان و صفا و پاکی طبیعت می باشد. به همین خاطر یکی از مواهب و نعمتهای خداوند در آخرت، و یکی از ویژگیهای بهشت و رضوان حق تعالی که در آیات کریمه و روایات شریفه بارها به آن اشاره شده است، درخت می باشد: «وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَ أُنُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَ لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (1) «به کسانی که ایمان آورده، و کارهای شایسته انجام داده اند، بشارت ده که باغهایی از بهشت برای آنها است که نهرها از زیر درختانش جاری است. هر زمان که میوه ای از آن، به آنان داده شود، می گویند: این همان است که قبلا به ما روزی داده شده بود. اولی اینها چقدر از آنها بهتر و عالی تر است.» و میوه هایی که برای آنها آورده می شود، همه (از نظر خوبی و زیبایی) یکسان اند. و برای آنان همسرانی پاک و پاکیزه است، و جاودانه در آن خواهند بود.» با توجه این آیات و ارزش درخت و درخت کاری و فضای سبز در دین اسلام، ایجاد و حفاظت از فضاهای سبز شهری در بازسازی بافت های فرسوده یکی از وظایف اصلی طراحان و مجریان است.

8- نتیجه گیری

بافت های فرسوده شهری که گنجینه ی هویت و تاریخ شهر ها می باشند امروزه جهت بازگشت به حیات سابق خود نیازمند توجه و طراحی دوباره بر اساس همان هویت و مبانی گذشته خود هستند به طوریکه ضمن تامین نیازهای ساکنان امروزی خویش، هویت خود را حفظ و به آیندگان منتقل کنند. امنیت به عنوان اساسی ترین نیاز انسان، گمشده ی بافت های فرسوده امروزی است. با توجه به این که سرزمین ما سرزمینی اسلامی ست، شهرها و بافت های تاریخی آن ها بر پایه مبانی اسلامی بنا یافته اند و امنیت پایه و اساس شهر اسلامی ست که امروزه نیز به منظور بازگرداندن امنیت و آرامش دوباره به این بافت ها الزاما نیاز به توجه دوباره به مبانی اسلامی هستیم چرا که هویت تشکیل دهنده این مردم و این سرزمین است. در این پژوهش سعی شد تا به اقداماتی چند برای افزایش امنیت بافت های فرسوده شهری مبتنی بر مبانی اسلامی اشاره گردد.

مراجع

- 1- گروتز، یورگ کورت(1375)، زیباشناختی در معماری، جهانشاه پاکزاد، عبدالرضا همایون، هرن : دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات.
- 2- به استناد مصوبه جلسه مورخ 84/3/16 شورای عالی شهرسازی و معماری ایران درخصوص بافتهای فرسوده شهری
- 3- حبیبی، سید محسن و مقصودی، ملیحه(1391)، مرمت شهری(تعاریف، نظریه ها، تجارب و قطعنامه های جهانی، روش ها و اقدامات شهری)، چاپ ششم، انتشارات دانشگاه تهران.
- 4- کول آبادی، فریده، بازسازی و احیا در بافت های فرسوده شهری، اولین همایش بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری، مشهد مقدس، آذر 1387.
- 5- عمید، حسن، 1354.
- 6- افتخاری، اصغر(1380)، نامنی جهانی: چهره دوم جهانی شدن، نشر پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- 7- سلطانی، علی؛ دشتی، علی، (۱۳۹۰)، از شهر اسلامی تا شهر پایدار؛ تبیین ویژگی های مشترک، اولین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- 8- حسینی دشتی، سیدمصطفی، (1379)، معارف و معاریف، تهران، مؤسسه فرهنگی آرایه، چاپ سوم.
- 9- همان.
- 10- تفسیر المیزان، ج 9، ص 50.
- 11- سروش گودرزی، محمدمهدی؛ اسدی، مهدی، (۱۳۹۴)، شهر اسلامی، همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی، رشت، دانشگاه پیام نور استان گیلان.
- 12 نقی زاده، محمد، (1377)، صفات شهر اسلامی در متون اسلامی، شماره 4 و 5.
- 13- پاینده، ابوالقاسم، (1382)، نهج الفصاحه، نشر دنیای دانش، تهران؛
- 14- عسگری تفرشی، حدیثه؛ ادیب زاده، بهمن؛ رفیعیان، مجتبی؛ حسینی، سید ابراهیم؛ بررسی عوامل محیطی موثر در نوسازی بافت های فرسوده شهری به منظور افزایش امنیت محلی، نشریه هویت شهر، سال چهارم، شماره 6، بهار و تابستان 89.
- 15- صالحی، اسماعیل، (1387)، ویژگی های محیطی فضاهای امن شهری، تهران، مرکز مطالعات شهرسازی و معماری
- 16- پاکزاد، جهانشاه، (1385)، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، انتشارات شهیدی، تهران.